

IMPERIALISMIN TUTKIMUKSEN TEOREETTISIA JA METODISIA ONGELMIA

Jyrki Käkönen

Yhteiskuntatieteissä kansainvälisen politiikan tutkimuskohde ja teorian muodostus ovat viime vuosina olleet varmasti nopeimmin muuttuvia alueita. Uusien kansainvälisen järjestelmän muutoksiin liittyvien ilmiöiden mukana on kehkeytynyt myös lukuisa joukko uusia teorioita. Näille teorioille on ollut ominaista varsin voimakas ilmiösidonnaisuus. Kukin uusi ilmiö on saanut oman teoriansa, jota on pyritty laajentamaan yleispäteväksi kansainvälisen politiikan olemusta selittäväksi teoriaksi. Tässä prosessissa on teorioita syntynyt ja kuollut. Varsin monien teorioiden osaksi on jäänyt lyhytaikainen kukoistuskauti. Lisäksi olemukseltaan samankaltaiset ilmiöt ovat olleet erilaisten teorioiden innoittajina.

Seurauksena on ollut kansainvälisen politiikan teorioiden hajoaminen useiksi erilaisiksi koulukunniksi, jotka kukin selittävät samaa ilmiötä eri tavoin. Näin tieteellinen kuva kansainvälisestä järjestelmästä on varsin kaoottinen. Nyt voidaan kysyä, onko tällainen tilanne kansainvälisen järjestelmän tutkimuksen kannalta hedelmällinen. Toisaalta voidaan asettaa kysymys, onko olemassa edellytyksiä luoda kansainvälisestä järjestelmästä järjestäytyneitä ja jäsenettyjä kuvia, mistä käsin erillisiä ilmiöitä voitaisiin tutkimuksessa lähestyä. Nämä kysymykset ovat aiheellisia yleisesti kansainvälisen politiikan tutkimuksessa ja erittäin aiheellisia ryhdyttäessä tutkimaan niitä ongelmia, jotka liittyvät niin kutsuttuun uuteen kansainväliseen taloudelliseen järjestykseen tai laajemmin ilmaistuna muuttuvaan kansainväliseen järjestykseen.

Pyrittäessä etsimään ratkaisua edellä esitetyle ongelmalle, on mielekästä ottaa tarkastelun lähtökohdaksi kansainvälinen järjestelmä. Kun kansainvälisen järjestelmän ilmiöt nostetaan abstraktion tasolle ja tarkastellaan niitä kokonaisuutena monista yksityiskohdista irrallaan, niin näyttää loogiselta ajatella, että nämä erilliset ilmiöt liittyvät jotenkin toisiinsa. Jos kokoavana keskuksena pidetään vaikka uutta kansainvälistä taloudellista järjestystä, niin näyttää varsin ilmeiseltä, että sellaiset kansainvälisen politiikan ilmiöt kuin Yhdysvaltain tappio Indokiinassa, niin kutsuttu öljykriisi, kapitalistisen maailman talouden kriisi ja jännityksen lientyminen liittyvät mitä kiinteämmin toisiinsa. Sikäli kuin tämä pitää paikkansa tuntuu luontevalta asettaa myös tietelle vaatimus hahmottaa tämä kokonaisuus eikä ainoastaan hajoittaa sitä

useisiin irrallisiin osiin, kuten nyt tuhansien kukkien kukkiessa näyttää tapahtuvan. Toisin sanoen tässä yhteydessä voidaan asettaa vaatimus kokonaisvaltaisen teorian luomiseksi tai olemassa olevan teorian kehittämiseksi.

Kansainvälisen politiikan tutkimuksessa vallitsevan anarkian ymmärtäminen vaatii edellä esitettyä syvällisemmän analyysin tieteen kehityksestä. Tällöin lähtökohdaksi on otettava kansainvälisen politiikan tutkimuksen traditionaalinen paradigma, joka aikanaan tarjosi kiinteän kokonaisuuden tutkimuksen lähtökohdaksi. Tämän paradigman pohjalta ei kuitenkaan enää kyetä selittämään maailmaa kovin hyvin ja tämä on eräs syy minkä vuoksi tutkimuksessa ryhdyttiin etsimään uusia lähtökohtia. Toisaalta tutkimusmenetelmät kehittyivät ratkaisevasti ja tämä kehitys yhdessä traditionaalisen paradigman vanhenemisen kanssa johti uuden paradigman, behavioraalisen paradigman syntymiseen. Tämä paradigman muutos auttoi kyllä jäsentämään maailmaa, mutta sekään ei vielä riittänyt selittämään sitä.¹ Pyrittäessä ratkaisemaan selittämisen ongelmaa on samalla jouduttu paradigmatomaan tilanteeseen, mikä puolestaan mahdollistaa hajanaisten teoriakokonaisuuksien syntymisen. Tätä prosessia on omalta osaltaan kiihdyttänyt se tieteellisessä ajattelussa tapahtunut muutos, joka johti rauhantutkimuksen syntymiseen.

Rauhantutkimus muodostui tieteelliseksi oppositioksi niille eri teorioille, jotka sisältyivät niin traditionaaliseen kuin behavioraaliseenkin paradigmaan. Erityisenä kritiikin kohteena oli realistisen koulukunnan ajattelu. Kritiikki ei kuitenkaan riittävästi suuntautunut itse paradigmoja kohtaan ja näin rauhantutkimuksen piirissä syntyneisiin lukuisiin teorioihin sisältyy piirteitä molemmista edellä mainituista paradigmoista. Toisaalta tämä on johtanut siihen, että rauhantutkimus on luonut lähinnä irrallisia teorioita eikä ole toistaiseksi kyennyt luomaan omaa paradigmaansa.² Tässä tilanteessa näyttää ilmeiseltä, että tarvitaan uusi paradigma, joka mahdollistaisi kansainvälisen politiikan tutkimisen konkreettisenä totaliteettina. Pyrkimyksiä tähän suuntaan on ilmennyt varsin runsaasti. Vahvimmat edellytykset paradigman suuntaan kehittymiseksi näyttää olevan sillä kansainvälisen politiikan tutkimussuunnauksella, joka on kohdistanut huomionsa taloudellisiin ilmiöihin ja niiden suhteisiin poliittisiin ilmiöihin. Tästä tutkimussuunnasta käytetään nimeä kansainvälisten suhteiden poliittinen taloustiede ja Suomessa siitä ovat hyvänä esimerkkinä eräät *Esko Antolan* tutkielmat.³

Seuraavassa pyritään lähestymään edellä käsiteltyä ongelmaa juuri poliittisen taloustieteen lähtökohdista. Tosin sekä kohteeseen että teoriaan liittyvää ongelmaa lähestytään jokseenkin rajatusta lähtökohdasta. Tässä yhteydessä tarkastellaan ainoastaan marxilaisen imperialismiteorian soveltuvuutta kokonaisvaltaisen tutkimuksen lähtökohdaksi. Samalla tarkasteluun sisältyy implisiittisesti käsitys, että imperialismiteoria ei ole ainoastaan teoria siinä kuin riippuvuusteoria tai dominaatioteoria vaan se on pikemminkin paradigmaattinen tutkimuksen lähtökohta. Tässä yhteydessä ei kuitenkaan pyritä

muodostamaan tätä paradigmaa, vaan käsittelemään niitä ongelmia, jotka imperialismiin tutkimukseen liittyvät.

Kohteen ja teorian välisen suhteen ongelma

Edellä on jo todettu, että marxilainen imperialismiteoria saattaa olla käytökelpoinen lähtökohta uuden paradigman kehittämiseksi. Näin on ensisijaisesti siksi, että se on teoriana luonteeltaan kokonaisvaltainen. On kuitenkin todettava, että sellaisena kuin *Lenin* tämän teorian esitti, se ei enää ole kokonaisvaltainen siten, että se sisältäisi tämän päivän kansainvälisen järjestelmän 'kaikki' ilmiöt. Voidaan sanoa, että kohteen kehityksen ja teorian kehityksen välillä vallitsee ristiriita, joka on poistettava ennen kuin meillä on sellainen imperialismiin teoria, joka heijastaa oikein vallitsevaa objektiivista todellisuutta.

Ennen kuin voimme mennä eteenpäin, on käsiteltävä niitä perustavaa laatua olevia vaatimuksia, jotka asetetaan marxilaiselle teorialle, jotta se yleensä voisi olla tieteellinen. Ensiksikin marxilaisen teorian on heijastettava oikein objektiivista todellisuutta. Tämä on tieteellisen objektiivisuuden perusedellytys. Silloin, kun teoria täyttää tämän ehdon, sen avulla kyetään selittämään ilmiön olemusta, mikä on toinen välttämätön vaatimus marxilaiselle teorialle. Teoria ei kuitenkaan heijasta yksinomaan kohdetta vaan se ilmaisee myös subjektin suhteen objektiin ja tätä kautta marxilaiseen teoriaan sisältyy myös toiminnan taso. Nämä perustotuudet on unohdettu varsin usein myös marxilaisessa imperialismitutkimuksessa. Ehkä liiankin usein on valittu yksinkertaisin tapa. Dogmaattisesti tai jopa vulgaaristi on tutkimuksen lähtökohdaksi triviaalilla tavalla asetettu Leninin imperialismiteoria. Sen jälkeen tutkimukseen on kerätty eri tavoin imperialistista järjestelmää kattava aineisto, niin että teoria ei ole toiminut tutkimusta ohjaavana ja jäsentävänä tekijänä. Tutkimuksen päätteeksi on sitten voitu todeta, että kerätty aineisto osoittaa Leninin teorian pitävän yhä edelleen paikkansa.

Edellä luonnehdittu tutkimustapa ei vielä ole tieteellinen huolimatta siitä, että tutkimus sisältäisi runsaasti viittauksia *Marxiin*, *Engelsiin* tai *Leniniin*. Tällä menettelyllä voidaan ehkä kuvata tyydyttävästi ilmiötä, mutta se ei riitä selittämään sitä. Tulos ei vielä kerro mitään ilmiön sisäisistä lainalaisuuksista tai prosesseista. Toisin sanoen tieteellisessä tutkimuksessa ei ole tärkeintä se, miten jokin klassikkojen irrallinen lause tai johtopäätös tukee meidän empiristä aineistoamme. Koska niin Marxin, Engelsin kuin Lenininkin teoriat pyrkivät heijastamaan oikein oman aikansa objektiivista todellisuutta, niin on varsin epätodennäköistä, että ne sellaisinaan pitäisivät enää paikkansa. Nämä teoriat ovat jatkuvasti käyttökelpoisia vain sillä edellytyksellä, että niiden sisäl-

töä jatkuvasti rikastetaan ja että niitä kehitetään kohteen muuttuessa. Tässä toiminnassa keskeiseksi nousee yleisen ja erityisen erottaminen kulloinkin käytettävässä teoriassa. Toinen kehittämisen välttämätön edellytys on tieteellisen metodin hallinta.

Tämän jälkeen voidaan palata takaisin siihen, että Leninin imperialismiteoria ei heijasta objektiivisesti oikein tämän päivän todellisuutta. Lähdettäessä Leninin teoriasta sellaisenaan joudutaan jo tutkimuksen lähtökohdissa tilanteeseen, missä teoria ei vastaa objektiivista todellisuutta. On varsin perusteltua väittää, että Leninin teoriaa imperialismista ei ole kehitetty objektiivisessa todellisuudessa tapahtuneita muutoksia vastaavaksi.⁴ Kuitenkin maailmassa on tapahtunut perustavaa laatua olevia muutoksia vuoden 1917 jälkeen. Ratkaiseva muutos on ensin yhden sosialistisen valtion luominen ja sen jälkeen kokonaisen sosialistisen maailmanjärjestelmän syntyminen. Samalla kun tämä järjestelmä on ilmentymä imperialismiin vastaisen taistelun tulosten realisoitumisesta, niin samalla se olemassaolollaan ja aktiivisella toiminnallaan kansainvälisessä järjestelmässä vaikuttaa imperialismiin sisäisiin lainalaisuuksiin ja muuttaa niitä. Toistaiseksi sosialistisen maailmanjärjestelmän olemassaolo on kuitenkin onnistuttu liittämään imperialismiin analyysiin varsin keinotekoisesti. Imperialismin teorian kehittämisen kannalta tämä kohteen muutos aiheuttaa oman ongelmansa. Imperialismin teoriaa ei voida ehkä enää hahmottaa yhdestä lähtökohdasta, kapitalismin kehityksestä, vaan toiseksi lähtökohdaksi on ilmeisesti otettava sosialismin kehitys ja sen vaikutukset kapitalistisen kehityksen lainalaisuuksissa tapahtuneisiin poikkeamiin.

Toinen olennainen muutos on tapahtunut imperialistisen järjestelmän sisällä. Toisen maailmansodan jälkeen ja erityisesti 1950-luvun lopulla ja 1960-luvun alussa tapahtunut dekolonisaatioprosessi, ja osittain tätä edeltänyt vaihe, on pakottanut imperialismiin kehittämään uudenlaisen mekanismin pitämään yllä imperialistista järjestelmää. Yleisellä tasolla todettuna kolonialismin keinot ovat vaihtuneet neokolonialismin keinoiksi ja tämän muutoksen mukana järjestelmän olemus on muuttunut kuten myös ilmiö. Myös neokolonialismin luonne on muuttunut radikaalisti 1970-luvulla. Imperialistinen järjestelmä on viime vuosien aikana ollut vakavasti uhattuna sisältä käsin. Erityisesti kolmannen maailman valtioiden voimistunut taistelu taloudellisen vapauden saavuttamiseksi on järkyttänyt imperialistista järjestelmää. Samalla kun tämä taistelu on voimistunut, se on luonut tutkimuksen alueella uusia koulukuntia. Näin siksi, että imperialismiin teoriaa on kehitetty luvattoman vähän vapautumisen teiden osalta.

Teorioiden runsas kukoistus erityisesti neokolonialismin tutkimuksessa on eräs osoitin siitä, että imperialismiin teoriaa ei ole kehitetty riittävästi. Useat näistä teorioista ovat syntyneet rauhantutkimuksen piirissä ja ne ovat saaneet runsaasti vaikutteita marxilaiselta imperialismiteorialta. Osa näistä teorioista on jopa enemmän tai vähemmän marxilaisia, mikä osoittaa, että kokonaisval-

tainen imperialismiin tutkiminen on köyhtynyt lukuisiksi kapea-alaisiksi tutkimuksiksi ja kukin uusi suunta on luonut oman teorian. Lisäksi on todettava, että rajoittuessaan neokolonialismiin imperialismiin tutkimus jättää tutkimuksen ulkopuolelle olennaisen osan imperialismia. Imperialismin keskuksessa tapahtunut valtiomonopolistisen kapitalismin kehitys on olennainen osa tämän päivän imperialismia. Teoreettisesti valtiomonopolistisen kapitalismin teoria liittyykin olennaisesti imperialismiin teoriaan. Mutta valtiomonopolistista kapitalismiakin on usein tarkasteltu siten, kuin se olisi yhteneväinen imperialismiin kanssa. Näin ei kuitenkaan ole, vaan neokolonialismi ja valtiomonopolistinen kapitalismi muodostavat yhdessä imperialismiin kahdet kasvot. Imperialismin teorialle voidaankin nyt asettaa vaatimus, että sen on kyettävä jäsentämään maailmaa konkreettisesti totaliteettina.

Erityisesti kehitysmaiden voimistuva taistelu taloudellisen itsenäisyyden ja ihmisarvoisen elämän puolesta vaatii kehittämään imperialismiteoriaa tämän päivän objektiivista todellisuutta vastaavaksi. Vain tämä mahdollistaa oikean toimintastrategian ja kehitysstrategian hahmottamisen. Toisaalta voidaan osoittaa, että alikehitys ongelmana on ollut useiden erilaisten imperialismiteorioiden lähtökohtana. Kehitystä ja kehitysteorioita ei kuitenkaan voida tarkastella imperialistisen järjestelmän ja imperialismiin teorian ulkopuolella. Näin on kuitenkin tehty ja osittain myös tästä johtuu lukuisien rinnakkaisten ja päällekkäisten teorioiden kukkiminen. Näitä teorioita esiintyy myös marxilaisessa tieteen traditiossa. Tässä yhteydessä ei kuitenkaan ole syytä käydä systemaattisesti läpi tällaisia teorioita, mutta ennenkuin jatkamme, on kuitenkin kohdistettava huomio eräisiin piirteisiin näissä teorioissa. Tämä tapahtuu lähinnä kolmen esimerkkiteorian valossa.

Imperialismin tutkimuksessa ovat viime aikoina olleet keskeisessä asemassa sellaiset teoriat kuin subimperialismin, antidominaation ja ei-kapitalistisen kehityksen teoria. Mikään näistä teorioista ei kuitenkaan jäsenny osaksi konkreettista totaliteettia, ja siksi nämä teoriat osateorioinakin jäävät ainakin toistaiseksi vajavaisiksi. Subimperialismin teoria on edelleen varsin pitkälle jalostettu muoto keskisuuriin valtioihin liittyvästä teoriasta. Teorian ehkä pahimpana puutteena on, että se ei nivelly osaksi varsinaista imperialismiin teoriaa. Toisaalta teoriassa ei ole tarkasteltu riittävästi tuotantovoimien ja tuotantosuhteiden kehitystä niin kutsutuissa subimperialistisissa valtioissa. Jos tämä analyysi tehdään, saattaa lopputuloksena olla, että kysymyksessä on joko sellainen valtio, joka ei voi olla suhteellisella itsenäisyydelläkään varustettu alajärjestelmän tason imperialistinen toimija, tai valtio, joka on nousemassa imperialistiseksi valtioksi ja joka jo osallistuu muodossa tai toisessa maailman uudelleen jakamiseen.⁵

Toinen teoria, joka liittyy imperialismiin tutkimukseen ja tarkastelee imperialismiin vastaisen taistelun strategiaa ja jota tässä yhteydessä on syytä käsi-

tellä lyhyesti, on niin kutsuttu antidominaatioteoria. Tämä teoria syntyi dominaatioteoriassa pidetyn objektin muuttuessa yhtäkkiä teorian vastaisesti aktiiviseksi toimijaksi kansainvälisessä järjestelmässä. Teoria on ollut hyvin pitkälle niin kutsutun opekisaatio-ilmion inspiroima. Antidominaatiotutkimus on kuitenkin keskittynyt varsin voimakkaasti tarkastelemaan, miten kehitysmaat toimivat kansainvälisessä järjestelmässä. Näin opekisaation tapainen antidominaatiostrategia parhaimmillaan johtaa kansainvälisen järjestelmän voimasuhteiden muutoksiin, mutta se ei välttämättä merkitse kehitystä kolmannessa maailmassa. Tämä teoriasuunta on nähnyt valtiot kokonaisuutena eikä ole onnistunut riittävästi tarkastelemaan historian todellisia toimijoita, yhteiskunnallisia luokkia, näissä valtioissa ja miten niiden keskinäiset suhteet kehittyvät sekä mikä on valtion rooli näiden yhteiskunnallisten voimien kanalta.

Viimeinen tässä käsiteltävä teoria on kaikkein selvimmin marxilaiseen traditioon kytkeytyvä teoria. Ei-kapitalistisen kehityksen teoriaa ei kuitenkaan ole kytketty riittävästi niihin lähtökohtiin, jotka imperialismiteoria olisi voinut antaa. Toisaalta tämä ei ehkä olisi ollut mahdollistakaan, koska imperialismin teoria ei itse ole ollut riittävän kehittynyt. Ei-kapitalistisen kehityksen teoria on varsin voimakkaasti omassa kehityshistoriassaan liittynyt dekolonisaatiovaiheessa syntyneisiin valtioihin, jotka pyrkivät omaksumaan jonkinlaisen radikaalin kehitystien. Tästä käytännöstä kehitettiin teoriaa edelleen niin, että se kuvasi varsin hyvin tämän kirjavan valtiojoukon kehitystä. Historiassa tapahtui kuitenkin käänne ja monet ei-kapitalistisella kehitystiellä olleista esimerkkivaltioista kehittyvätkin kohti kapitalistista yhteiskuntaa. Tällaiset muutokset kohteessa pakottavat tarkistamaan teoriaa, ja tässä yhteydessä on osoittautunut, että teoriassa yhteiskunnalliset voimat jäivät liian vähälle huomiolle. Teoriassa ei tarkasteltu riittävästi kansallisten luokkasuhteiden kehitystä ja sen vaikutusta valittuun kehitysstrategiaan. Myös valtion välineellisen roolin analyysi sekä suhteessa kehitysstrategiaan että yhteiskunnallisiin voimiin jäi teoriassa liian vähälle huomiolle.⁶

Nyt voidaan viitata alussa esitettyyn tieteellisen teorian toiseen puoleen, siihen, että sen on ilmennettävä myös subjektin suhdetta objektiin. Tätä kautta teoriasta tulee toiminnallinen, ja sillä on mahdollisuus huomioida järjestelmän erilaiset toimijat, olkoot ne sitten monikansallisia liikeyrityksiä, valtioita tai yhteiskunnallisia luokkia. Edelleen voidaan sanoa, että kuva kehitysmättömästä kokonaisuudesta täsmentyy koko ajan. Siis entistä selvemmin voidaan asettaa vaatimus marxilaisen imperialismiteorian kehittämistä. Kehittämisen lähtökohdaksi voidaan parhaiten ottaa Leninin imperialismiteoria, sillä sen ennustuskyky on parempi kuin esimerkiksi *Rosa Luxemburgin* imperialismiteorian, kuten myöhemmin tulemme huomaamaan. Nyt voidaan myös sanoa, että Leninin imperialismiteorian todistaminen on samalla sen kehittämistä, täydentämistä ja konkretisoimista.⁷

Imperialismiteorian kehittäminen

Imperialismin teorian kehittämisessä meillä on lähinnä kolme keskeistä ongelma-aluetta. Ensimmäinen näistä on imperialismianalyysissä käytettävän metodin tutkiminen. Käytännössä se merkitsee, että meidän on rekonstruoitava Leninin käyttämä metodi käyttäen lähtökohtana sekä teosta *Imperialismi kapitalismin korkein vaihe* että Leninin muistiinpanoja, *Imperialismin vihkoja*. Tämä on myös se ongelma-alue, johon jatkossa tullaan ensisijaisesti keskittymään. Toinen keskeinen ongelma-alue on imperialismien kehityksen historiallinen analyysi ja teorian looginen kehittäminen muuttuvaa kohdetta vastavaksi tässä tutkimusprosessissa. Kysymys on tällöin teorian eri kehitysasteiden suhteesta todellisuuteen. Tässä prosessissa kehitetään myös teoriassa käytettyjen kategorioiden sisältöä ja mahdollisesti määritellään ne uudestaan. Historiallisessa tarkastelussa me kohdistamme huomion ilmiön muutosprosessiin, loogisessa tarkastelussa taas historiallisen heijastumiseen teoreettisessa muodossa. Lopuksi kolmantena ongelma-alueena on tutkittavan ilmiön kaikinpuolinen erittelemine sen sekä historiallisessa että tämän hetkessä yhteydessä.

Koska seuraavassa tullaan keskittymään metodiin liittyviin ongelmiin, on syytä lyhyesti kosketella vielä historiallista ja loogista teorian kehittämisessä. Ensiksikin on todettava, että historiallinen ja looginen kuuluvat erottamattomasti yhteen. Ilmiön historiallista kehitystä ei voida erottaa teorian eri vaiheiden loogisesta rakenteesta. Kehittynyttä objektia koskevan teorian rakentamisessa ilmenee loogisen johdonmukaisuuden ja objektin historian vaiheiden keskinäinen suhde. Siinä ilmenee myös teorian loogisen rakenteen ja sen historiallisten tutkimustapojen keskinäinen suhde. Lopulta siinä ilmenee teorian loogisen rakentamisen metodin sekä tätä objektia koskevien oppien historian ja aiempien tieteellisten teoriain luomisyritysten keskinäinen suhde.⁸ Imperialismin teorian kehittämisessä tämä viimeksi mainittu kohta merkitsee, että teorian kehittämisessä on huomioitava myös ne kaikki erilaiset imperialismien teorit, jotka eri vaiheissa ovat syntyneet koskemaan tutkittavaa objektia. Tällaista otetta on pidettävä jopa hedelmällisenä, sillä esimerkiksi Luxemburgin ja Bucharinin imperialismiteorit käsittelevät useita sellaisia imperialismien erityisiä puolia, jotka tällä hetkellä ovat ilmiöinä keskeisessä asemassa ja jotka Leninin teoriassa imperialismista ovat jääneet vähemmälle huomiolle.

Nyt suoritetun tarkastelun jälkeen voidaan asettaa lyhyesti erilaisia tutkimustehtäviä, joiden suorittaminen on edellytyksenä imperialismiteorian kehittämiseksi siten, että se vastaa tämän päivän objektiivista todellisuutta:

1. On tarkoin analysoitava sitä metodia, jota Lenin on käyttänyt imperialismia tutkiessaan.
2. On analysoitava Leninin ja muiden imperialismiteorioiden teoreettisia ja metodisia lähtökohtia.

3. On tutkittava imperialismin ilmiön historiallista ja imperialismin teorian loogista kehitystä.
4. On tutkittava imperialismin historiallista kehitystä, jotta sen eri vaiheet ja niiden olemus voidaan erottaa toisistaan.
5. On tutkittava ja eriteltävä tarkkaan ilmiönä tämän päivän imperialismia ja sen molempia puolia, sekä valtiomonopolistista kapitalismia että neo-kolonialismia.
6. On tutkittava sosialististen maiden suhteita kehitysmaihin ja yleensä sosialistisen maailmanjärjestyksen vaikutusta imperialismin olemukseen.
7. On tutkittava imperialismin vastaisen taistelun muotoja ja tämän taistelun vaikutusta sekä imperialismin ilmiön kehittymiseen, että imperialismin teorian kehitykseen.

Vasta edellä esitettyjen eri analyysin tasojen jälkeen on mahdollista kehittää imperialismin teoriaa siten, että se heijastaa oikein tämän hetken objektiivista todellisuutta ja että se samalla ilmentää oikein subjektin suhteen objektiin. Näin kehitettävää teoriaa voidaan pitää imperialismin yleisenä teoriana, tai sen asema voi olla jopa paradigmaan rinnastettava. Sen pohjalta voidaan jäsentyneen kokonaisuuden osana lähteä analysoimaan imperialismin erilaisia ilmiöitä ja niiden olemusta sekä luoda kokonaisuuden osaksi jäsentyvää teoriaa näistä ilmiöistä.

Kuten jo on todettu, jatkossa tullaan keskittymään ensisijaisesti metodin analyysiin. Tässä yhteydessä sivutaan kuitenkin myös erilaisia imperialismin teorioita ja imperialismin teorian historiallista kehitystä. Sen sijaan imperialismin historiallinen kehitys ei sisälly tämän tarkastelun puitteisiin. Tämä menettely on valittu siksi, että metodin analyysi on koettu sellaiseksi tutkimuksen alueeksi, joka on edellytyksenä kaikkien muiden edellä asetettujen tutkimustehtävien suorittamiselle.

Leninin imperialismianalyysi

L ä h t ö k o h t a k a t e g o r i a

Marxilaisessa tietentraditiossa kategoria on eräs tieteen ja tutkimuksen kehityksen olennaisimmista käsitteistä. Kategoria on yleinen käsite, jossa heijastuvat objektiivisen maailman ilmiöiden ja liikkeen yleisimmät ja tärkeimmät lainalaisuudet.⁹ Näin kategorialla on objektiivinen sisältö. Kategoriaa ei kuitenkaan löydy sellaisenaan reaalisesta maailmasta vaan sillä ilmennetään teoriassa todellisuutta. Teorian luomisessa kategoria on välttämätön elementti.

Tieteellisen tutkimuksen kannalta keskeisessä asemassa on lähtökohtakategoria. Sen sekä historiallisesti että loogisesti oikein asettamisesta riippuu voiko tutkimustulos, tieteellinen teoria heijastaa oikein objektiivista todellisuutta, tutkittavaa ilmiötä. Kun analysoidaan sekä *Imperialismin vihkoja* että lopullista tutkimuksen tuloksen esitystä *Imperialismi kapitalismin korkeimpana vaiheena*, niin voidaan havaita, että ne molemmat alkavat tuotannon keskittymisen analyyseillä. Tässä yhteydessä erityisenä ongelmana nousee esiin kysymys monopolien synnystä ja kehityksestä. Monopolia ei kuitenkaan tarkastella irrallisena ilmiönä, vaan osana kapitalismin historiallista kehitysprosessia. Koska tämä analyysin alue dominoi pitkälle sekä *Vihkojen* että lopullisen esityksen alkua, on syytä kysyä, miksi Lenin on valinnut monopolit, monopolisoitumisen ja niihin liittyvät kehitystendenssit ja lainomaisuudet tutkimuksen lähtökohdaksi.

Vastausta on haettava Marxin ja Engelsin suorittamasta kapitalismin historiallisen kehityksen analyysistä ja heidän tieteellisen työnsä tuloksista, mitkä ovat olleet Leninin työn luonnollisia lähtökohtia. Näissä analyyseissa Marx päätyi siihen, että kapitalismissa vallitsee kiertämätön lainalaisuus kohti tuotannon keskittymistä ja että kapitalismin historia on yhtä kuin monopolisoitumisen historia. Kapitalismin kehityksen historiassa tämä merkitsi sitä, että monopoli muodostui 1800-luvun lopulla kapitalistisen tuotantotavan perustuotantotyksiköksi ja edusti näin kapitalismin kehityksen erästä päätepistettä, kypsää muotoa, mistä Lenin saattoi aloittaa analyysinsä. Tutkimuksellisesti se merkitsi, että Lenin saattoi valita monopolin metodologiseksi peruskategoriaksi analysoidessaan kapitalismin senhetkistä historiallista kehitysvaihetta.

Edellä esitetyn lisäksi on syytä todeta, että metodologisena käsitteenä monopoli sisältää myös muita ulottuvuuksia, jotka mahdollistavat sen käytön juuri imperialismin analyysin peruskategoriana. Lyhyesti esitettynä näitä ominaisuuksia ovat:

1. Monopoli on taloudellinen kategoria, ja sellaisena se on myös materiaalinen kategoria.
2. Koska se on kapitalismin historiallisen kehityksen tuote, sen analysointiin ei tarvita muita sellaisia kategorioita, joita tarvitaan imperialismin käsitteen ymmärtämiseen.
3. Käsitteen »monopoli» avulla voidaan johtaa muita imperialismin tutkimuksen kannalta oleellisia kategorioita kuten esimerkiksi pääoman vienti tai maailman jakaminen jne.
4. Edellä esitettyyn liittyen on todettava, että monopolia voidaan analysoida ja ymmärtää esimerkiksi ilman pääoman vientiä, mutta pääoman vientiä ei sen sijaan voida ymmärtää ilman monopolia, pääoman viejää. Tämä merkitsee, että pääoman vienti ei ole mikään yleinen kategoria, vaan kapitalistisen tuotantotavan tiettyyn kehitysvaiheeseen liittyvä kategoria.

Koska kategoria ei kuitenkaan ole vain ilmiön teoreettinen olemus, on myös monopolin käsitettä konkretisoitava sen eri suhteissa.

5. Lopuksi voidaan vielä todeta, että monopolien syntyhistoria ei ole riippuvainen imperialismista, vaan kapitalismin kehityksen yleisistä lainalaisuuksista. Sen sijaan imperialismien historia on riippuvainen monopolien kehityksestä.¹⁰

Yllä oleva merkitsee myös sitä, että lähdetessä monopolista johtamaan imperialismia ei ainoastaan päädytä teoriaan imperialismista, vaan myös lähtökohtakategorian ymmärtäminen syvenee. Johtamisen edellytyksenä on puolestaan se, että lähtökohtakategoriaan sisältyy idun omaisesti tutkittavan ilmiön, imperialismien olemus. Voidaankin sanoa, että monopolien historiassa tiivistyy imperialismien historian yleiset piirteet.

Edellä esitetyn perusteella voidaan sanoa, että monopolin valitseminen lähtökohtakategoriaksi merkitsee imperialismien analyysissä myös sitä, että analyysi alkaa väistämättömästi imperialismien taloudellisesta perusrakenteesta. Näin ollen lähtökohtakategorian sekä historiallisesti että loogisesti oikea johtaminen vie tutkimuksen perustan tasolle, mikä materialistisen historian tutkimuksen kannalta onkin oikea lähtökohta. Mitä sitten merkitsisi, jos monopolien analyysin asemesta imperialismien tutkimuksen lähtökohdaksi valittaisiin jokin muu kategoria tai ilmiö. Imperialismiin olennaisesti liittyvä ilmiö oli siirtomaiden anastus. Vuosisadan vaihteessa se oli kenties eräs imperialismien selvimmän näkyvä ominaisuus ja useat porvarilliset imperialismien teoriat tunsivat lähinnä juuri tämän ilmiön imperialismina. Mutta sikäli kuin siirtomaiden anastus valitaan imperialismien analyysin lähtökohdaksi, merkitsee se, että analyysi aloitetaan eräästä jo 'kypsään' ilmiöön liittyvästä osasta, joka lisäksi on osa tämän ilmiön olemusta. Tällainen analyysin lähtökohdan valinta johtaa auttamattomasti kokonaisvaltaisen teorian rajoittumiseen niin, että se itse asiassa koskee vain ilmiön jotain rajallista osaa.

Verrattaessa nyt esimerkiksi *Kautskyn* imperialismianalyysia Leninin analyysiin havaitaan, että Kautskyn analyysin lähtökohtana ovat juuri imperialismien jo tuottamat ilmiöt. Lähinnä tästä seuraa, että imperialismi hänelle oli lähes yksinomaan poliittinen ilmiö eikä sellaisena liittynyt elimellisesti kapitalistisen tuotantotavan kehitykseen. Näin Kautsky ei myöskään voinut ymmärtää imperialismien kehityksen sisäisiä lainalaisuuksia eikä hänen teoriaansa sisälly ennustavuutta. Tässä lyhyesti suoritettu Leninin ja Kautskyn teorioiden yhden ulottuvuuden vertailu osoittaa erään keskeisen alueen teorioiden tarkastelussa. Eri teorioiden välisiä eroja ei voida selvittää pelkästään ulottuvuudella »teorian suhde tutkimuskohteeseen». On tutkittava myös eri imperialismien teorioiden metodia ja kategorioita, joilla todellisuutta on ilmenetty. Tähän viittaa myös aikaisemmin esitetty tutkimustehtävä imperialismien eri teorioiden analysoimisesta.

Vielä on syytä todeta, että sen paremmin pääoman vienti kuin akkumulaatiokaan eivät voi olla imperialismiin analyysin lähtökohtakategorioita. Molemmat edellä mainitut kategoriat liittyvät läheisesti tuotantovoimien ja tuotantosuhteiden kehitykseen. Niiden sisältö määräytyy pitkälti perustan kulloisestakin historiallisesta kehitysvaiheesta, ja niiden olemusta voidaan selittää vain tuotantotavasta lähtien. Toisaalta on myös nähtävä, että pääoman viennillä ja akkumulaatiolla ei voida tyhjentävästi selittää sosiaalisia suhteita, jotka ovat imperialismiin olemuksessa eräs keskeinen osa-alue. Edellä mainitut kategoriat eivät voi selittää toisiaan siksi, että ne kaikki ovat viimekädessä tuotantotavan kehityksen tuotteita ja näin niiden ilmiäisy vaihtelee tuotantotavan historiallisen kehityksen myötä. Koska monopoli puolestaan on kapitalistisen tuotantotavan historiallinen ilmenemismuoto, voidaan siitä käsin selittää sekä sosiaalisia suhteita että pääoman vientiä ja akkumulaatiota. Tämän viimeksi suoritetun tarkastelun perusteella lähtökohtakategorian valinnasta voidaan vielä sanoa, että eräs keskeinen kriteeri imperialismiin analyysissä on tuotantotapa. Sen historiallisen kehitysvaiheen on loogisesti määrättävä lähtökohtakategorian valintaa.¹¹

P a n k k i p ä ä o m a

Analysoituaan monopolien roolia ja olemusta kapitalistisessa tuotantotavassa Lenin siirtyy pankkipääoman, pankkien ja niiden roolien analyysiin. Tutkimuksen etenemisen kannalta on syytä huomioda, että hän aloittaa tämän elementin erittelyn irrallaan edellisestä elementistä. Marxilaisen imperialismiteorian kannalta on huomattava, että Leniniä on erityisesti kiinnostanut pankkien asema kapitalistisen tuotantotavan infrastruktuurissa, toisin sanoen, miten pankit organisoivat tuotantoa. Toinen tärkeä havainto, joka tässä yhteydessä voidaan tehdä on, että vasta nyt hän tulee ensimmäisen kerran tutkimuksensa olennaisimpaan kysymykseen, miten kapitalismi on kehittynyt imperialismiin vaiheeseen.¹² Pankkien keskeinen asema imperialismiin kehityksessä näyttää olevan riippuvainen siitä vapaasta pääomasta, jota ne kykenevät liikuttelemaan. Metodiselta kannalta on syytä vielä painottaa, että tutkimusteknisesti Lenin on analysoinut erikseen sekä teollisuus- että pankkipääoman.

Analysoituaan erikseen molemmat kapitalistisen tuotantotavan keskeisimmät elementit, teollisuus- ja pankkipääoman, jotka ilmentävät kapitalististen tuotantovoimien eri puolia, Lenin siirtyy analysoimaan näiden molempien puolien keskinäistä yhteyttä, niiden suhdetta toisiinsa. Tällainen tutkimuksen logiikka ei ole tunnusomaista ainoastaan tutkimustuloksen esitystavalle teoksessa *Imperialismi kapitalismin korkeimpana vaiheena*, vaan se tulee selvästi esiin myös tutkimustavassa *Imperialismin vihoissa*. Näissä molemmissa Lenin tarkastelee ensin teollisuus- ja pankkipääoman keskittymistä erikseen, ja vasta

tämän jälkeen hän ryhtyy tarkastelemaan niiden yhteenkietoutumista. Analyysin tämän vaiheen synteisinä muotoutuu uusi kategoria, finanssipääoma, joka on myös konkreettinen kategoria. Tämän uuden kategorian muodostuminen on edellytyksenä imperialismin analyysin syventämiselle ja imperialismin ilmiön kaikinpuoliselle ymmärtämiselle.

Edellä esitetyn perusteella voidaan havaita, että finanssipääoman käsitteellä on keskeinen asema imperialismin analyysissa. Finanssipääoman käsitteeseen päätyminen on ensimmäinen synteesi Leninin imperialismianalyysissa. Tiivistäen ilmaistuna tämä merkitsee, että kapitalistisen tuotantotavan silloisen historiallisen kehitysvaiheen perusrakenteen analyysi on saatettu loppuun. Finanssipääoma on yhteenveto kapitalismin kehityksestä, ja siihen sisältyy imperialismin olemus syvällisemmässä muodossa kuin monopoliin. Ainoa oleellinen kapitalismin kehityksen tunnuspiirre, joka vielä puuttuu, on pääoman kansainvälistyminen, mikä tapahtui pankkipääoman kautta. Kapitalismin kehittyminen kansainväliseksi järjestelmäksi tapahtui osittain käsi kädessä pankkipääoman kansainvälistymisen kanssa.

Tosiasia, että kapitalismi oli kehittynyt kansainväliseksi järjestelmäksi, ja tästä järjestelmästä muodostettu tieteellinen synteesi merkitsivät, että Lenin oli nyt omaksunut tieteellisesti tutkittavan ilmiön. Toisin sanoen hän oli muodostanut kokonaiskuvan imperialismista. Tieteellisen tiedon kehittymisen kannalta voidaan todeta, että Lenin oli nyt muodostanut ensimmäisen abstraktion ilmiöstä imperialismi. Tämän jälkeen seuraava vaihe objektiivista todellisuutta oikein heijastavan teorian luomisessa on nouseminen abstraktisesta konkreettiseen, ilmiön olemuksen selvittäminen tai toisin sanoen ilmiön konkretisoiminen sen moninaisissa yhteyksissä. Tähän vaiheeseen liittyy vielä muutama olennainen asia. Ensiksikin ilmiön kokonaiskuvan hahmottaminen merkitsi, että siitä voitiin esittää ensimmäinen määritelmä: Imperialismi on finanssipääoman ylivaltaa pääoman kaikkiin muihin olomuotoihin nähden.¹³ Toiseksi Lenin *Imperialismin vihoissa* esittää tässä vaiheessa ensimmäisen kerran lyhyesti imperialismin viisi keskeisintä elementtiä: 1) pankkipääoma, 2) monopolit, 3) maailmanjako, 4) valtion ja pankkipääoman liitto ja 5) imperialismi, joka on keskittymisen korkein aste.

Pääoman vienti

Imperialismin kehkeytymisen analyysin jälkeen Leninillä on ensimmäisenä imperialismiin 'kypsään' muotoon liittyvänä analyysin kohteena pääoman vienti. Leninin mukaan se on teollisuus- ja pankkipääoman yhteenkietoutumisen luonnollinen tuote. Koska se on perusrakenteen tason muutosten välitön tuote, Lenin aloittaa imperialismiin konkretisoimisen, sen olemuksen selvittämisen, juuri siitä. Syy pääoman vientiin on löydettävissä pääoman jakautumisesta

kahteen osaan: tuottavaan ja fiktiiviseen pääomaan. Kapitalismin omien lainalaisuuksien mukaan myös fiktiivisen pääoman on tuotettava voittoa. Pääoman vienti osoittautui erääksi keskeisimmäksi keinoksi saada fiktiivinen pääoma tuottamaan voittoa.¹⁴ Tässä yhteydessä on syytä todeta, että Leninin mukaan pääoman vienti oli imperialistisen järjestelmän luomisessa ja säilyttämisessä eräs keskeisin mekanismi.

Toisin kuin Lenin, Rosa Luxemburg asettaa pääoman kasaantumisen väli-teenä kaupan pääoman viennin edelle. Näissä kahdessa lähestymistavassa on varsin oleellinen ero. Historiallisesti tarkasteltaessa on todettava, että kansainvälinen kauppa ei ole tunnusomaista vain imperialismille vaan se liittyy hyvin läheisesti jo kapitalistisen tuotantotavan esihistoriaan. Näin ollen se ei voi olla kapitalismin imperialistisen kauden tunnusmerkki tai ominaispiirre. Sen sijaan pääoman vienti on oleellinen ilmiö juuri imperialismille ja näin ollen on ymmärrettävää, että Lenin aloittaa imperialismiin konkretisoinnin tästä uudesta, kapitalismin historiallisessa kehityksessä esiin kasvaneesta ilmiöstä.

Kaupan asemasta tai markkinamekanismeista imperialismiin analyysissä voidaan tässä yhteydessä yleisesti todeta, että ne eivät sinänsä ilmennä kovinkaan syvällisesti imperialismiin olemusta. Erityisesti tämän päivän imperialismiin analyysissä huomion kohdistaminen keskeisesti markkinamekanismeihin johtaa joko imperialismiin käsitteen olennaiseen kaventamiseen tai siihen, että imperialismiin olemusta ei voida ymmärtää olennaisesti oikein. Imperialismin olemus on aikaisemmin esitetyn perusteella paljon syvällisemmin riippuvainen tuotantotavasta ja tuotantoprosessista. Tältä pohjalta markkinamekanismeja tärkeämpi analyysin alue on tuotantoprosessin ja kapitalistisen tuotantotavan kansainvälistymisen analyysi. Rosa Luxemburgilla kaupan nostaminen keskeiseksi elementiksi johti hänet teoriaan »kolmannen miehen» roolista kapitalismin kehityksessä. Tämän teorian pohjalta on kuitenkin mahdotonta päätyä siihen tosiasiaan, että kapitalismi on imperialismiin kaudella kehittynyt todelliseksi maailmanjärjestelmäksi. Leninin teoria imperialismista sen sijaan pitää sisällään tämän kehityksen mahdollisuuden.

Kun edellä on lyhyesti viitattu sekä Luxemburgiin että akkumulaatioon, on aiheellista palata alkupuolella esitettyyn ajatukseen mahdollisuudesta pyrkiä yhdistämään erinäisiä puolia eri imperialismiin teorioista. Akkumulaatio on tyypillisesti sellainen ongelma, johon Lenin ei ole syventynyt juuri lainkaan imperialismiin analyysissään. Sen sijaan akkumulaatio on Luxemburgilla keskeisessä asemassa. Myös alikehityksen kannalta akkumulaatio näyttää olevan selittävässä asemassa. Se on prosessi, joka selittää pitkälle niitä ilmiöitä, jotka imperialismiin vallitessa ovat tyypillisiä kehitykselle.¹⁵ Lisäksi voidaan todeta, että Leninin imperialismiin teoriassa periferian kehitys on kaiken kaikkiaan jäännyt vähäisempään asemaan kuin mitä sillä on Luxemburgin teoriassa. Tältä osin näyttäisi luonteeltaan pyrkiä synteisiin näiden kahden teorian kohdalla

kuitenkin siten, että huomioidaan erityisesti Luxemburgin teorian heikot kohdat, joihin jo edellä on viitattu.

Pääoman viennin analyysin jälkeen Lenin laajentaa imperialismin olemuksen analyysin muille alueille. Tämä laajennus seuraa luonnollisena jatkeena pääoman viennin analyysille siten, että huomio kohdistuu ensimmäisenä pääoman viennin vaikutusten ja seurausilmiöiden analyysiin. Nämä uudet ilmiöt ovat maailman jako eri kapitalistiblokkien kesken, valtion rooli maailmanjako-prosessissa ja päätteeksi maailman jako suurvaltojen kesken. Erityisesti on huomattava, että viimeksi mainitut analyysin tasot kulkevat nyt käsi kädessä monopolien historiallisen kehityksen analyysin kanssa. Tässä yhteydessä Lenin nostaa esiin myös kysymyksen uusintamisprosessin ja työvoiman kansainvälistymisestä, mutta, kuten jo todettiin, hän ei pyri syvällisemmin analysoimaan niitä ilmiöitä, jotka esiintyvät periferiassa imperialismin kehityksen syvennyksessä. Kuitenkin on todettava, että molemmat edellä mainitut elementit ovat varsin keskeisessä asemassa analysoitaessa tämän päivän imperialismin molempia puolia, valtiomonopolistista kapitalismia ja neokolonialismia.

Seuraavaksi tulemme tutkimuksen etenemisen kannalta ehkä tämän tarkastelun keskeisimpään kysymykseen. Käytyään läpi kaikki edellä käsitellyt analyysin tasot Lenin vasta tässä vaiheessa antaa ensimmäisen kerran kuuluisan tiivistetyn määritelmänsä imperialismista: Imperialismi on kapitalismin monopolistinen vaihe.¹⁶ Ja tämän jälkeen seuraa välittömästi imperialismin täsmällinen viiden kohdan määritelmä, käsitteen imperialismi konkretisointi, missä esitetään imperialismin perustunnusmerkit:

1. Tuotannon ja pääoman keskittyminen, joka on saavuttanut niin korkean kehitysasteen, että se on luonut monopolit, jotka esittävät ratkaisevaa osaa talouselämässä;
2. pankkipääoman sulautuminen yhteen teollisuuspääoman kanssa ja finanssiharvainvallon muodostuminen tämän 'finanssipääoman' pohjalla;
3. pääoman vienti, erotukseksi tavarain viennistä, saa erikoisen tärkeän merkityksen;
4. muodostuu kapitalistien kansainvälisiä monopoliliittoja, jotka jakavat maailman, ja
5. maapallon alueellinen jako suurimpien kapitalistivaltioiden kesken on suoritettu loppuun.¹⁷

Imperialismin päällysrakenteen analyysi

Viimeinen vaihe Leninin imperialisminanalyysissä on imperialismin poliittisen päällysrakenteen analyysi. Tämä tarkoittaa ensisijaisesti imperialismin historiallisen paikan määrittelemistä kapitalismin historiallisessa kehityspro-

sessissa. Erityisiä kohteita tämän ongelman selvittämisessä ovat erilaisten imperialismin vaikutusilmiöiden tutkiminen, muun muassa imperialismin vaikutus luokkasuhteiden kehitykseen ja erityisesti työväenluokan kehitykseen lähtien sen taisteluedellytyksistä. Lisäksi päällysrakenteen analyysiin kuuluvat erilaisten imperialismiteorioiden kritiikki, toisin sanoen imperialismin ideologisten vaikutusten tarkastelu. Tämän päivän imperialismin tutkimuksen kannalta voidaan sanoa, että päällysrakenteeseen liittyvät ilmiöt ovat varsin keskeisessä asemassa. Tällä tasolla joudutaan ratkaisemaan useita sellaisia ongelmia, jotka liittyvät esimerkiksi antidominaatioon. Ja viitaten jo aikaisemmin käsiteltyihin ongelmakokonaisuuksiin on aivan selvää, että erilaiset Lenin-sitaatit eivät riitä ratkaisemaan imperialismin tämän päivän päällysrakenteeseen liittyviä ongelmia.

Poliittisen toiminnan kannalta, kuten esimerkiksi uuden kansainvälisen taloudellisen järjestyksen realisoinnin kannalta, imperialismin päällysrakenteen oikea analyysi on ehdoton välttämättömyys. Ilman objektiivista todellisuutta vastaavaa analyysia oikean imperialisminvastaisen strategian rakentaminen saattaa käydä vaikeaksi ja jopa mahdottomaksi tehtäväksi. Tässä yhteydessä voidaan viitata alussa esitettyyn teoriaan antidominaatiosta ja varsin pitkälle myös ei-kapitalistisen kehitystien teoriaan, joiden virheellisyydet osittain kytkeytyvät vajavaiseen tai väärään imperialismin analyysiin. On kuitenkin selvää, että paitsi Leninin metodi, auttaa todellisuutta oikein heijastavan teorian rakentamisessa Leninin suorittama imperialismin yleispiirteiden ja yleisten lainalaisuuksien hahmottaminen. Tällaisia imperialismiin olennaisesti liittyviä yleispiirteitä, joita edellä ei ole käsitelty, ovat esimerkiksi sota, agrosio, demokratian kaventuminen, työväenluokan aristokratian muodostuminen ja sitä seuraava opportunisti ja oikeistorevisionismi työväenliikkeessä. Yleisinä käsitteinä ne eivät kuitenkaan ole riittäviä, vaan on suoritettava niiden täsmennys siten, että ne kykenevät heijastamaan oman aikamme erityispiirteitä.

Dialektinen metodi Leninin imperialismin analyysissa

Ensimmäiseksi voidaan edellä esitetyn perusteella lyhyesti todeta, että yleisesti Leninin imperialismin analyysissa käyttämä metodi ei ollut mikään erityinen metodi. Pääasiassa Lenin käytti hyväkseen historiallisen materialismin perusmetodia, kuitenkin siten, että ilmiön erityisluonne määräsi tarvittaessa myös metodin käyttöä. Historiallisissa materialismissa ei siis ole kysymys mistään universaalista metodista. Imperialismin analyysissa Lenin ensin analysoi imperialismin taloudellisen perusrakenteen, ja vasta sen jälkeen hän siirtyi analysoimaan saman ilmiön poliittista päällysrakennetta. Toisin kuin Lenin, esimerkiksi Kautsky ei missään vaiheessa suorittanut imperialismin perusraken-

teen analyysia, ja siksi imperialismi jäi hänelle voittopuolisesti poliittiseksi ja jopa ohimeneväksi ilmiöksi. Toisin sanoen Kautskylle imperialismi ei ollut oleellinen osa kapitalistisen tuotantotavan historiallista kehitystä, kuten se oli Leninille.

Toiseksi on tärkeää havaita, että Leninin analyysin lähtökohtakategoria, monopoli on dialektinen kategoria. Monopoli sisältää itsessään kapitalismin kehityksen vastakohtaisuudet — ristiriidat. Se kasvaa esiin kapitalismin omien lainalaisuuksien tuotteena, ja samalla se kuitenkin on kapitalismin perusluonteen vastainen ilmiö¹⁸, mikä merkitsee, että monopolien myötä kapitalismin sisäiset vastakohtaisuudet syvenevät. Toisaalta monopoliin kapitalismin vastaisten ristiriitojen lähteenä sisältyy idullaan kapitalismin tulevan kehityksen peruspiirteet. Omalta osaltaan valtiomonopolistisen kapitalismin kehitys on osoittanut monopoliin sisältyvien kapitalismin ristiriitojen jatkuvan syvenemisen ja toisaalta valtiomonopolistinen kapitalismi on itse näiden ristiriitojen syvenemisen tuote. Samoin neokolonialismia voidaan pitää imperialismien kansainvälisten ristiriitojen syvenemisen tuotteena.

Edelleen monopolista on todettava, että se on kapitalistisessa tuotantotavassa tuotantovoimien kombinaation keskeinen elementti. Tuotantovoimien kehitys on puolestaan avain imperialismien tieteelliseen analyysiin. Lopuksi on syytä huomioida, että marxilaisessa analyysissä peruskategoria ei saa olla pelkkä abstraktinen kategoria vaan sen on oltava myös empiirinen; sillä on oltava vastine objektiivisessa todellisuudessa. Vain empiirinen peruskategoria mahdollistaa konkreettisen rakenteiden ja prosessien kokonaisvaltaisen tarkastelun.¹⁹ Se, että monopoli on empiirinen peruskategoria, on käynyt ilmi jo aikaisemmin tarkastelun edetessä, joten tätä ongelmaa ei tässä yhteydessä ole syytä käsitellä yksityiskohtaisemmin.

Koska marxilaisen tutkimuksen avainkysymys on dialektisen metodin omaksuminen, on tässä yhteydessä syytä tarkastella vielä Leninin imperialismianalyysia suhteessa dialektiseen metodiin. Tällöin voidaan tehdä ainakin seuraavat johtopäätökset:

1. Historiallisesti ja loogisesti oikean lähtökohtakategorian johtaminen on tutkimuksen ydinkysymys. Tämän kategorian on oltava sellainen, että sitä ei tarvitse selittää tutkittavan ilmiön muilla kategorioilla tai elementeillä. Monopolin käsite on tällainen kategoria, jota ei monopoli-kapitalismin, imperialismien, analyysissä tarvitse selittää muilla monopolikapitalismin kategorioilla, mutta se ei ole suljettu kategoria, vaan se sisältää esimerkiksi kapitalismin kategorioita.
2. Lähtökohtakategorian on oltava sellainen, että sen avulla kyetään teoreettisesti ymmärtämään objektiivista todellisuutta ja heijastamaan sitä oikein. Lisäksi sen on oltava sellainen kategoria, josta voidaan teoreettisesti siirtyä ilmiön muihin osiin ja niiden analyysiin. Lähtökohtakate-

goria ei voi myöskään olla mikä tahansa osa sinänsä kategorioiden kokonaisuudessa, vaan sen on oltava sellainen, joka sisältää itsessään muut myöhemmin teoreettisessa johtamisessa kehkeytyvät momentit. Näin se voi johtaa tutkittavan ilmiön muiden osien analyysiin.

3. Lähtökohtakategoria ei itsessään saa sisältää tutkittavan ilmiön kypsää olemusta, mutta sen on sisällettävä idullaan ilmiön myöhempi kehitys. Vain silloin kun lähtökohtakategoria täyttää tämän ehdon, on mahdollista määritellä ilmiö usealla eri tavalla niin, että siitä lopulta voidaan muodostaa objektiivinen kuva.
4. Lähtökohtakategorian on sisällettävä itsessään ne vastakohtaisuudet, jotka ovat ilmiön kehityksen dynaamisia elementtejä.

Edelleen Leninin suorittaman analyysin perusteella voidaan sanoa, että ilmiön jokaista keskeistä puolta on ensin analysoitava erikseen, jotta ne voitaisiin kukin nähdä kaikissa eri yhteyksissään. Näiden eri osien yhdistäminen merkitsee synteisiä ja objektiivisen todellisuuden tieteellistä reproduktiota. Eräs tärkeä osa tätä synteisiä on myös uuden empiirisen aineiston yhdistäminen uuteen teoreettiseen abstraktioon.²⁰ Tähän viitattiin myös aikaisemmin, kun todettiin, että teorian todistaminen merkitsee samalla sen kehittämistä ja konkretisoimista.

Koska objektiivisen ilmiön teoreettinen omaksuminen on liikettä abstraktisesta konkreettiseen, on syytä puuttua vielä lyhyesti tähänkin ongelmaan. Tutkimuksen alkuperäisenä lähtökohtana on aina itse konkreettinen ilmiö. Abstraktio merkitsee tämän ilmiön tyypistämistä siten, että sen eri puolet on helppompaa hallita tutkimusprosessissa. Abstraktio merkitsee myös ilmiön tai sen elementtien yleistämistä niin, että niitä ei sellaisina ole olemassa todellisuudessa. Tutkimusprosessissa edetään aineistoa muokkaamalla tästä abstraktiosta konkreettiseen, jossa ilmiö reprodusoituu abstraktioiden kokonaisuutena. Kokonaisuuteen eteneminen, konkreettiseen kohoaminen ei ole kuitenkaan pelkästään abstraktioiden summaamista, vaan se on niiden synteisiä, joka vastaa ilmiön sisäisiä yhteyksiä ja suhteita.²¹

Edellytyksenä abstraktisesta konkreettiseen nousemiselle on sellaisen lähtökohtakategorian johtaminen, joka sisältää itsessään tutkittavan ilmiön loogisen ja historiallisen kehityksen ja vastakohtat. Imperialismin analyysissä tällainen kategoria on monopoli kuten edellä on osoitettu. Seuraavana vaiheena on tutkimuskohteen olemuksen eri puolien esittäminen siten, että ilmiö voidaan hahmottaa konkreettisesti historiallisessa kehitysvaiheessaan tyypillisessä muodossaan. Lenin imperialismin analyysissä tähän vaiheeseen kuuluvat tuotannon keskittyminen, pääoman keskittyminen, teollisuus- ja pankkipääoman yhteen kietoutuminen ja näiden kaikkien empiirisesti olemassa olevien ilmiöiden vaikutus kapitalismin kehitykseen, tuotannon yhteiskunnallistumiseen ja luokkasuhteiden kehitykseen. Tässä prosessissa monopoli on sel-

lainen teoreettinen käsite, joka yhdistää ilmiön eri puolet, ja näin alkuperäinen havainto jäsentyy.

Ilmiön jäsentyminen on sellainen synteesi, joka selittää kapitalismin kehityksen objektiiviset kehitystrendit ja joka mahdollistaa analyysin etenemisen imperialismin uusiin elementteihin, jotka kasvavat esiin kapitalistisen tuotantotavan kehitysprosessista. Imperialismin kehityksessä näitä ilmiöitä ovat pääoman kansainvälistyminen, tuotannon kansainvälistyminen, pääoman vienti ja kansainvälisten monopoliliittojen muodostuminen. Tämä alustava synteesi johdattaa tutkimuksen imperialismin päällysrakenteen analyysiin. Ja se mahdollistaa näin abstraktion entistä monipuolisemman konkretisoinnin. Tätä konkretisointia kutsutaan viime vaiheessa synteetiksi, joka antaa tutkittavasta ilmiöstä kokonaiskuvan. Tieteellisen tutkimustyön kannalta on huomautettava, että tämä synteesi ei voi olla mekaaninen, jotta se voisi heijastaa oikein objektiivista todellisuutta. Tämä mekaniisuus koskee myös sellaisia tämän päivän imperialismitutkimuksia, joissa dogmaattisesti pyritään todistamaan, että Leninin imperialismiteoria heijastaa sellaisenaan oikein tämän päivän objektiivista todellisuutta. Synteetin on myös kyettävä osoittamaan tutkittavan ilmiön sisäisten voimien väistämätön yhteenkietoutuminen, ja sen on osoitettava ilmiön erillisten elementtien keskinäiset yhteydet.

Synteesi on näin tutkimusprosessin se vaihe, missä ilmiö esitetään konkreettisenä. Ilmiön konkretisoiminen puolestaan merkitsee objektiivisen todellisuuden tieteellistä reproduktiota. Näin konkreettisesta on abstraktisen kautta noustu uuteen konkreettiseen, mikä merkitsee sitä, että abstraktiolla on ensin kielletty konkreettinen ilmiö ja kieltämisen kieltämisen kautta on palattu konkreettiseen uudella tasolla. Toisin sanoen tieteellinen prosessi on dialektinen prosessi ja sisältää kieltämisen kieltämisen periaatteen. Toisaalta nouseminen abstraktisesta konkreettiseen on tieteellinen prosessi, missä edetään yleisestä yksityiseen ja ilmiöstä olemukseen. Vain tällaisessa tieteellisessä prosessissa on mahdollista ymmärtää koko ilmiö rakenteellisessa ja dynaamisessa yhteydessään.²²

Imperialismin tutkimuksen suuntaviivoja

Tähän asti on käsitelty imperialismin tutkimukseen liittyviä teoreettisia ja metodisia ongelmia. Toisaalta on osoitettu, että Leninin imperialismin teoria ei enää jäsennä kokonaisvaltaisesti ilmiönä tämän päivän imperialismia. Toisaalta on pyritty esittämään ne välineet, jotka ovat välttämättömiä imperialismiteorian kehittämisessä. Tällöin on pitkälti kysymys objektin uuden olotilan sisällykkekkäästä johtamisesta sen entiselle olotilalle ominaisten ristiriitojen kehitystendenssien tutkimisen tietä. Kuten jo on todettu, tämä edellyttää sekä

kohteen että sitä heijastavan teorian kehityksen analyysia. Kysymys on myös kategorioiden uuden sisällön määrittelystä, mahdollisesti uusien kategorioiden kehittämisestä tai yksinkertaisesti vanhojen kategorioiden sisällön täsmentämisestä.

Seuraavassa pyritään lyhyesti esittämään niitä keskeisiä ongelma-alueita, joiden tutkiminen on välttämätöntä selityskykyisen imperialismi-paradigman johtamisessa. Tällaisia erityisesti ongelmallisia alueita on todennäköisesti useita, mutta ainakin seuraavat voidaan hahmottaa:

1. Ensimmäiseksi ongelmaksi nousee eittämättä kysymys lähtökohtakategoriasta. Monopoli tuskin sellaisenaan on enää kysymykseen tuleva kategoria. Monopolin asemesta lähtökohtakategoriaksi nousee mitä todennäköisimmin monikansallinen liikeyritys. Se on luonteeltaan toisenlainen kuin se monopoli, josta Lenin lähti analyysissaan. Jo tämä keskeinen yksityiskohta riittää erottamaan Leninin teorian imperialismista siitä teoriasta, jonka pitäisi heijastaa oikein tämän päivän objektiivista todellisuutta. Monikansallisen valitseminen, sikäli kuin valinnasta voidaan puhua, analyysin lähtökohtakategoriaksi ei kuitenkaan ole ongelmaton. Ensimmäiseksi voidaan kysyä, onko monopolikategorian täsmentäminen ehkä riittävä toimenpide, vai onko monikansallinen mahdollisesti kokonaan uusi kategoria. Kummassakin tapauksessa joudutaan vastaamaan kysymykseen, onko monikansallinen monopolisoitumisen tuote. Mitä ilmeisimmin se kuitenkin liittyy kapitalistisen tuotannon kansainvälistymiseen ja on näin nähtävissä imperialismien kehityksen tuotteena.
2. Monikansallisen ongelmaan liittyy olennaisesti muita analyysin kannalta keskeisiä ongelmia, joiden selvittäminen on mahdollista monikansallisesta lähtien. Näin ollen voidaan perustellusti pitää monikansallista lähtökohtakategoriana. Näitä ongelmia ovat erityisesti eri pääomamuotojen rooli imperialismien nykyisessä vaiheessa. Lenin esitti, että teollisuus- ja pankkipääoma ovat yhteenkietoutuneet imperialismissa. Monikansallisessa kietoutuu yhteen näihin molempiin yllä mainittuihin pääoman muotoihin myös kauppapääoma. Tämän lisäksi monikansalliseen kytkeytyy myös muita olennaisia ongelmia. Monikansallinen on eräs olennainen osa imperialismien infrastruktuuria, sen vaikutus ulottuu imperialismien keskustasta imperialismien periferiaan. Monikansallisilla onkin keskeinen rooli tuotantoprosessin kansainvälistymisessä. Monikansallisten myötä myös pääoman vienti on eräiltä osin saanut uusia muotoja. Vienti ei tapahdu enää portfolioinvestointeina, vaan investoinnit sijoitetaan suoraan tuottavaan toimintaan.
3. Pääoman viennin muotojen muutos ja kokonaisproblematiikka eivät kuitenkaan rajoitu vain monikansallisiin, vaan niillä on paljon laajem-

mat ulottuvuudet. Finanssipääoman viennissä on tapahtunut myös muodon muutoksia. Finanssipääoman viejinä keskeiseen asemaan ovat nousseessa ylikansalliset rahoituslaitokset kuten Maailman Pankki. Myös valtiot esiintyvät pääoman viejinä, ja nämä pääoman viennin uudet muodot ovat keskeisessä asemassa imperialistisen järjestelmän säilyttämisessä. Tämän valtion uuden roolin lisäksi valtion tehtävät myös kansainvälisessä järjestelmässä ovat olennaisesti muuttuneet valtiomonopolistisen kapitalismin kehityksen myötä. Näin valtio nousee monikansallisten rinnalla keskeiseksi analyysin kohteeksi. Valtio ei enää ole passiivinen tekijä, joka esiintyy monopolien tukena aseellista voimaa käyttävänä yksikkönä. Valtio on myös kansainvälisessä järjestelmässä sekaantunut talouteen, kuten valtiomonopolistisen kapitalismin sisäisessä järjestelmässä. Tätä kautta valtiomonopolistinen kapitalismi saattaa siirtyä myös kehitysmaihin.

4. Seuraava ongelma liittyy sosialistisen maailmanjärjestelmän olemassaoloon. Kuten on jo todettu, tämä aiheuttaa sen, että imperialismi ei enää kehity yksinomaan sisäisen mekaniikkansa varassa, vaan siihen vaikuttaa vastakkaisen yhteiskuntajärjestelmän olemassaolo. Tämän järjestelmän olemassaolo nostaa esiin myös kysymyksen, onko yksi lähtökohtakategoria riittävä imperialismiin analyysissä tänä päivänä. Joka tapauksessa lienee ilmeistä, että imperialismia ei enää voida tarkastella yksinomaan sisältä päin. Toisaalta sosialistisen maailmanjärjestelmän olemassaolo nostaa analyysissä entistä keskeisempään asemaan imperialismiin vastaisen taistelun. Olennaisia kysymyksiä teorian kannalta ovat tällöin, mikä on imperialismiin suhde sosialismiin, mikä on sosialistisen järjestelmän suhde muihin imperialismiin vastaisiin voimiin ja mikä on sosialistisen maailmanjärjestelmän suhde yleensä kehitysmaihin.
5. Viimeisenä tässä yhteydessä esiin nostettavana ongelmana on kysymys maailman uudelleen jaosta. Onko niin, että maailma on jo jaettu imperialististen voimien kesken niin, että uusia jakajia ei mahdu joukkoon. Toisaalta kysymys on myös uudelleenjaosta entisten jakajien kesken. Tällöin kysymykseen tulee se imperialismiin sisäinen ristiriita, joka ilmenee erityisesti USA:n, EEC:n ja Japanin suhteissa kolmanteen maailmaan. Erityisesti huomio kohdistuu EEC:hen kollektiivisen imperialismiin välineenä, joka lisäksi osallistuu aktiivisesti maailman uudelleen jakoon. Olennaisesti tämä kohta liittyy myös teoriaan niin kutsutusta subimperialismista.

Edellä esitetyt ongelma-alueet ovat keskeisessä asemassa pyrittäessä jäsentämään imperialismiteorian pohjalta tämän päivän kansainvälisen järjestelmän kokonaisuutta. Näiden lisäksi esiin nousee luonnollisesti lukuisia uusia kysymyksiä ja ongelmia, mutta nyt suoritettu tarkastelu antaa mahdollisuuden

olettaa, että on muodostettavissa jonkinlainen imperialismiparadigma. Tämä paradigma jäsentäisi huomattavasti nykyistä kokonaisvaltaisemmin kansainvälisen järjestelmän ilmiökenttää ja mahdollistaisi näin erillisten ongelmien syvällisemmän analyysin siten, että ne rakentuisivat osaksi kokonaisvaltaista järjestelmää.

LÄHDEVIITTEET:

¹ Kansainvälisen politiikan tutkimuksen paradigmoja on käsitellyt nyt suoritettua tarkastelua perusteellisemmin Esko Antola, ks. Esko Antola, Näkökohtia valtion roolin hahmottamisesta kansainvälisen politiikan tutkimuksessa. Kuudennen politiikan tutkimuksen päivät. Esitelmät ja raportit. toim. Raimo Lintonen. *Helsingin yliopiston yleisen valtio-opin laitoksen tutkimuksia*. N 32/1974. ss. 175—188.

² Tässä yhteydessä voidaan viitata rauhantutkimuksen piirissä käytyyn keskusteluun rauhantutkimuksen tieteellisyydestä. Ks. Keskustelua rauhantutkimuksesta, *Politiikka* n:o 4/1975. ss. 319—348 ja Jyrki Käkönen, Reunamerkintöjä keskusteluun rauhantutkimuksen tieteellisyydestä, *Rauhaan tutkien* n:o 5—6/1975, ss. 11—34.

³ Kts. esim. Esko Antola, Poliittinen taloustiede ja kansainvälisen politiikan tutkimus: havaintoja viimeaikaisesta keskustelusta, *Politiikka* n:o 1/1975, ss. 19—34 ja Esko Antola, Dominanssista vastadominanssiin: ulkomaisten liikeyritysten kansallistaminen kehitysmaissa, *Politiikka* n:o 4/1975, ss. 271—291.

⁴ Hyvä analyysi erilaisten imperialismien teorioiden kehityksestä on muun muassa Tom Kemp, *Theories of Imperialism*, London 1967.

⁵ Subimperialismin teoriasta kts. esim. Luis Herrera & Raimo Väyrynen, Subimperialism: From Dependence to Subordination, *Instant Research on Peace and Violence* 3/1975, ss. 165—177.

⁶ Ei-kapitalistista kehitystä ja yhteiskunnallisia voimia on käsitelty muun muassa tekijän omassa artikkelissa Valtion rooli ei-kapitalistisessa kehitystiessä. Kuudennen politiikantutkimuksen päivät, mt. ss. 245—258.

⁷ Pavel Kopnin, *Dialektiikka, logiikka, tiede*, Moskova 1975, s. 66.

⁸ Igor Narski, *Materialistinen dialektiikka konkreettisen tutkimuksen menetelmänä*, Moskova 1974, ss. 11—12.

⁹ Kopnin, mt., s. 91.

¹⁰ Friz Kumpf, *Probleme der Dialektik in Lenins Imperialismus-Analyse*, Berlin 1968, ss. 93—94.

¹¹ Vrt. mt., s. 100.

¹² V. I. Lenin, *Imperialismi, kapitalismin korkein vaihe*, Moskova 1970, s. 36.

¹³ Mt., s. 72.

¹⁴ Mt., s. 75.

¹⁵ Akkumulaation merkityksestä kehitysmaiden yhteiskunnallisessa muutosprosessissa ks. esim. Samir Amin, *Accumulation on a World Scale*, New York 1974.

¹⁶ Lenin, mt., s. 106.

¹⁷ Mt., s. 107.

¹⁸ Mt., s. 119.

¹⁹ Kumpf, mt., s. 81.

²⁰ Mt., s. 157.

²¹ Vrt. Kopnin, mt., ss. 141—145 ja Narski, mt., ss. 29—37. (erityisesti sivut 33—35).

²² Kumpf, mt., ss. 162—163.